

רושמים וזוכרים

יובל היימן

כ"ח בסיוון תשנ"ג (16.6.1993) - כ"ג בתמוז תשע"ד (18.7.14)

מערך בעקבות הסרטון
על החלל יובל היימן, אשר
נהרג במבצע "צוק איתן"

"של מי החלל הזה?"

במערך זה נדון במתח בין הזיכרון האישי ללאומי, שבין האינטימיות שבזיכרון להחצנה שלו. נשאל למי ישנה הזכות לבחור כיצד להנציח מהו הכוח של הלאמת השכול ומהו המחיר שלה.

פתיחה - כמה מילים על פרויקט "פנים. יום. זיכרון" (5 דקות)

המנחה ייתן רקע על הפרויקט:

פרויקט "פנים. יום. זיכרון" הוא מיזם אמנותי ההופך זיכרונות מחייהם של חללי מערכות ישראל ופעולות איבה לסרטוני אנימציה. הפרויקט מבקש לרתום את הטכנולוגיה העכשווית לטובת החייאת רסיסי זיכרון וגעגוע ולשתף אותם עם כולם, מתוך אמונה כי לזיכרונות יש משמעות יותר מיום אחד בשנה.

בכל שנה מתבקשים יוצרים צעירים מתחום האנימציה להנציח רגעי מפגש וחסד, רגעים מהחיים. המשפחות שאיבדו את יקיריהם נאותות לפתוח את לבם ולשתף את היוצרים בסיפור אישי, רגע בלתי-נשכח שמסמל בעיניהם את יקיריהם שאינם. מטרת הפרויקט היא יצירת מאגר רחב ממדים של זיכרונות מונפשים.

אופציונלי - שאלה לדין פתיחה קצר: מה יכולה אנימציה להציע לנושא זיכרון החללים שאין למדיומים אחרים? (כיוון: אנימציה חופשית לשחזר ולייצג רגעים וזיכרונות שהיו ואינם) אפשר לשאול את השאלה שוב אחרי שרואים את הסרטון

חלק ראשון - סרטון ודין ראשוני (10-15 דקות):

הקרנת הסרט שבו רויח מספרת על יובל ולאחריו סרטון הזיכרון המצויר:

<http://bit.ly/hayman2>

בחלק זה נדבר על:

- מה למדנו על יובל מסרט הזיכרון הזה (כלומר, אנחנו מכירים את החלל רק דרך העיניים של החברה שלו)
- זהו סרט על שני אוהבים צעירים. אנחנו נכנסים למרחב שלהם, למקום ה'סודי' שלהם, לקשר ביניהם. איך אתם מרגישים לגבי זה? אם הוא לא היה חייל, האם הייתם מרגישים אחרת? איך לדעתכם היא מרגישה לגבי זה? (נראה כי לה יש רגשות מעורבים בנוגע להחצנת האינטימיות. מצד אחד, היא לוקחת אותם לראות את המקום "שלהם"; מצד שני, יש לה קושי לגבי זה והיא נשברת בעלייה במדרגות החומה)

- מכאן נעבור לדבר על הקונפליקט שמבטאת רוייה מול המשפחה והחברים. **איך היא מתייחסת למקום שלה לעומת המקום שלהם באבל וזיכרון?** (איך אפשר להבין את האמירה "החברה של ההרוג צריכה לגנוב מ'במות' אחרות"?)

- הקונפליקט הוא רחב יותר, והוא מתבטא בשם הסרט: "בליבה חומה" - **כדאי לשאול את התלמידים מה לדעתם המשמעות של שם הסרט.**

אפשר לומר שיש בכותרת כפל משמעות שמבטאת אותו המתח באשר למקומו של האבל האישי (החומה האישית שבליבה) מול האבל הלאומי וההיסטורי המגולם בחומות ירושלים. קודם לכן דיברנו על המתח שבין האבל והזיכרון של בת הזוג ובין האבל והזיכרון של המשפחה של המשפחה והחברים. עכשיו נדבר על הקונפליקט בין האבל הפרטי ללאומי.

אפשר לדבר על זה בשני הקשרים: יוצרות הסרט כתבו:

"לא פעם במהלך עשיית הסרט שאלנו את עצמו אם בכל השיולים הללו על חומות העיר העתיקה, מקום שחיילים רבים כל כך נהרגו בשבילו, דמיינו השניים שיוכל יצטרף לשורות אותם האנשים שלעולם יהלכו שם כחלק מההיסטוריה עקובת הדם של המקום".

- האם ההקשר הלאומי וההיסטורי מחזק את האבל וטוען אותו במשמעות חזקה יותר, או שהוא בא על חשבון האבל האישי?
- האם היותנו חלק מרצף דורות של לוחמים היא עניין מחזק או מייאש?
- "התפקיד של המשפחה"

חלק שני - כרטיסיות דיון בקבוצות (10 דקות):

בחלק זה יינתנו כרטיסיות ובהן קטעים שונים של אנשים שמבטאים את עמדתם בנוגע למתח שבין הפרט ללאום בהקשר של השכול.

לבחירתכם 3 קטעים. ניתן לתת את כולם לכל הקבוצות או לתת קטע לכל קבוצה. (ראו נספח).

כרטיסיות לדיון בקבוצות:

- מירב רהט, אמנית ואלמנת צה"ל: שכול ומחירה של זהות ישראלית
- ד"ר מעוז שמריהו: מקומה של תרבות הזיכרון בעיצוב זהות קולקטיבית
- שכול: נקודת מבט מאת ענת מרנין

שאלות בעקבות הקריאה:

- האם אתם מזדהים עם עמדת הכותב? מה אתם חושבים על הדברים שנכתבו ומה את מרגישים כלפיהם?
- של מי החלל? למי יש זכות עליו ועל הזיכרון שלו: על הסיפור שלו, על החפצים שלו וכו'? מה מקומה של הלאומיות ומה מקומה של המשפחה בהקשרים הללו?

חלק שלישי אסיף ומקרי בוחן לדיון (15 דקות):

- אם נתתם לכל קבוצה טקסט אחר, כדאי לבקש מכל קבוצה לספר קצת על הטקסט ולשתף במחשבות בעקבותיו.
- בחלק זה ננסה ליישם מעט מהמסקנות, מהשאלות ומהתובנות שעלו בעקבות קריאת הטקסטים בחלק הקודם. נעשה זאת באמצעות בחינה של כמה מקרים של מחלוקת בקשר לקבורת החלל או בקשר לנוסח המצבה (להלן). המנחה יספר מעט על מדיניות ההנצחה של הנופלים ויעלה את הדילמות לדיון לתלמידים. נבקש מהתלמידים שיביאו בחשבון את הדעות שקראו לפני זה בקבוצות.
- את הדיון ניתן לעשות בכמה אופנים: אפשר להעלות את השאלה ולשאל לדעתם של התלמידים. אפשר לעשות "דיבייט": בכל פעם מציגים שני תלמידים את דעותיהם השונות (הדעות שהם מציגים לא מייצגות בהכרח את דעותיהם האמיתיות), ואחרי כן יגיבו התלמידים האחרים. אופציה נוספת היא "להצביע ברגליים": מחלקים את הכיתה לשני צדדים - צד אחד מייצג "בעד", והצד השני מייצג "נגד" בנוגע לשאלה הנשאלת, וכל תלמיד בוחר צד ומסביר את בחירתו ומנסה לשכנע את הצד השני.

למנחה:

רקע חשוב: ב-1949 לאחר שקברו את חוזה המדינה הרצל בפסגת ההר, הוסב חלקו של ההר לבית קברות צבאי. הוחלט על אחידות במבנה המצבות, בנוסח ובמיקום (אין הבדל בין קצינים לחיילים פשוטים). מלבד הר הרצל פעלו בתי קברות נוספים על פי אותה מדיניות. ****שאלה לתלמידים - מהי החשיבות של האחידות הזאת? **** מדיניות זו עוררה במהלך השנים שאלות שונות: מי ראוי להיקבר שם? האם יש מקום לשינוי הנוסח? מה מקומם של המשפחות בגיבוש מדיניות ההנצחה בהר? אפשר להשתמש בתמונה המדגישה את האחידות הצבאית של הקברים.

מקרה 1 *

צבי דרויאן, תלמיד הגימנסיה רחביה בירושלים, נפל ביוני 1956 במהלך שירותו. כשאביו אברהם קיבל את בשורת איוב, הוא, נפל ומת במקום. אלמנתו התעקשה שהאב והבן ייקברו יחד. "רימון אחד הרג את שניהם", אמרה. מצד שני, המועצה להנצחת החייל, האחראית על הקבורה הצבאית, טוענת שיש להגביל את מי שנקבר בהר מאחר שזה "מפחית מכבוד הנופלים האחרים".

למנחה - שר הביטחון אישר את הבקשה החריגה.

מקרה 2 *

משפחתו של החייל לי מט, שנהרג במהלך פעילות מבצעית בעזה במבצע "צוק איתן", נאבקה מול משרד הביטחון על הזכות לחקוק על מצבת החלל את שמות אחיו, נוסף על שמות ההורים, אך משרד הביטחון התנגד בטענה כי הדבר מנוגד לתקנות האחידות. לאחר זמן ארוך שעל הקבר לא הייתה מצבה בשל אותה אי-הסכמה, קבעה המשפחה באופן עצמאי מצבה זמנית שמלבד שמות האחים, כללה גם את הכיתוב: "ליליק נהרג במשמרת של ראש הממשלה בנימין נתניהו - ביבי - ושר הבטחון משה יעלון - בוגי".

מקרה 3 *

סרן בניה שראל, מפקד פלס"ר גבעתי, נהרג ברפיח במהלך מבצע "צוק איתן". בהתאם לבקשת המשפחה, הסכימו גורמי הצבא לכתוב על המצבה שהוצבה על הקבר הטרי כי שראל נהרג ב"פאתי מורג", שם היישוב הישראלי שפונה לפני תשע שנים בתוכנית ההתנתקות. אולם בקשת אביו של שראל, הרב שלום שראל, להוסיף את צמד המילים "תבנה ותכונן" לשם מורג, נדחתה.

משמעות המילים היא כי היישוב עתיד להיבנות מחדש, כמו ירושלים, שעליה מדבר הפסוק. בקשתם נפסלה בשל האמירה הפוליטית, הנוגעת לנוכחות היהודית בחבל עזה "קיבלנו את הגזרה הזאת בהבנה", אמר האב השכול. "אין לנו כוונה להיאבק בהחלטה ולהתחיל הליך משפטי, מתוך הבנה שהמטרה היא לשמור על אחידות המצבות. אך מצד שני זה מאכזב".

מקרה 4 *

אמיר מלט, חייל בבסיס חיל האוויר בחצרים, קיפח את חייו ב"רולטת רשת", משחק מוות אכזרי שהיה נהוג לשחק בבסיס. אימו שולה, שלא הסכימה לקבל על עצמה את התפקיד הקלאסי של האם השכולה, יצאה להילחם בממסד. היא דרשה שייכתב על קברו של בנה "נהרג ברולטת הרשת", ומשנענתה בשלילה, שינתה בעצמה את נוסח המצבה ל"נרצח בידי מפקדיו". המועצה להנצחת החייל החליטה להבליג ולא להסיר את האבן שעליה הכיתוב המאשים.

שאלות לדיון מסכם

- האם האחדות הקבורה וההנצחה מכבדת את הנופלים או שמא היא מוחקת את הפרט? איך אנחנו מתמודדים עם המתח בין הקטבים האלה?
- מהי ההצדקה לפלישה אל תוך האינטימיות של הכאב הפרטי? את מי זה משרת? האם אפשר לדבר על "הלאמת השכול" בחברה הישראלית?
- האם במסגרת "הלאמת השכול" גם קרובי החלל נדרשים "למלא תפקיד"? מה קורה אם הם לא מוכנים לשתף פעולה עם התפקיד הזה?
- ולבסוף, מה החללים בעצמם היו אומרים? האם אנחנו חושבים שהם היו מעדיפים את המצבה התקנית האחידה או מצבה אישית שניסחו בני משפחתם? האם לדעתכם הם היו רוצים שהמשפחה תשמור לעצמה את הזיכרונות ואת הכאב ושאלו לא ישמשו ליצירת סרטון שינציח את זכרם ויוקרן לאלפי אנשים?

ענת מרנין / שכול: נקודת מבט

במשך 30 שנה השכול שלי היה פרטי מאוד. 30 שנה אספתי את השברים של חיי והדבקתי אותם זה לזה. הייתי בת 16 בשנת '73 כששני אחיי האהובים נהרגו במלחמה הארוכה.

כשעמדתי בטקסים המכובדים, תהיתי תמיד על המשפחתיות-לרגע שבה נעטפנו, הוריי ואני, לעומת הכאב שנשאר אישי כל כך, עמוק, חסר גבולות. עם השנים פיתחתי דיבור פנימי ביקורתי, ציני משהו, אל מול ביטויים כמו "משפחת השריון", שהייתה שולחת הזמנות לעוד טקסי זיכרון, מעוטרות בציור של זר פרחים - מונח על אנדרטה - עטופה בדגל. חלק מהפרחים בחלקה הצבאית שלנו בטבעון קמלו עוד באותו יום. כשכל העם חגג למחרת, היינו נוסעים אבא, אימא ואני, ואחר כך רק אימא ואני, ולאחרונה, בשל מצב בריאותה, רק אני לבדי, מרחק דקות מהפיקניקים לחלקה הצבאית, להוסיף מים באגרטלים, כדי שהפרחים יחזיקו עוד יום או יומיים. המנהג המכביד משהו של אימי - לכסות ביום "חגנו" את המצבות בפרחים, כך שלא יראו פיסת אבן - נמשך עד היום.

במשך 30 שנה, נחשפה אימי לכל קהל או כלי תקשורת אפשרי, כשהמסר שלה הולך ומתחדד - אל תשכחו את בניי, את המחיר הנורא מכול שניתן היה למנוע, ועשו כל שניתן למנוע שכול נוסף.

אני תמכתי בדעותיה, אם כי הסתייגתי מהחשיפה. משא השכול בתוך הקהילה הקטנה היה כבד, וחיפשתי את האלמוניות בעיר הגדולה. שם יכולתי לבחור למי אני מספרת, במה אני משתפת, בלי שזה יהיה חרוט על מצחי. באיטיות מדאיגה הצלחתי להקים משפחה ולרכוש מקצוע. החיים שלי שלמים, אך החללים שנשארו מהדבקת החלקים שהתפזרו נותרו כשהיו. בימים מסוימים הם מתרחבים והרגשות נשפכים דרכם, בימים אחרים הם מצטמצמים, ועם כיסוי מתאים, כמעט שלא ניתן להבחין בהם. אבל הם שם תמיד.

לפני 7 שנים, ירדה אימי מהבמה הציבורית עקב מצב בריאותה, ואני עמדתי בפני צומת דרכים עם לפיד בוער בידי. האם אוריד אותו לערמת החול הקרובה ואכבה אותו, או שארוץ קדימה?

ד"ר מעוז עזריהו / מקומה של תרבות הזיכרון בעיצוב זהות קולקטיבית

למה הדברים האלה חשובים בהקשר שלנו? הם חשובים כי זיכרון הוא אבן יסוד של זהות קולקטיבית. כשאני אומר זהות קולקטיבית, אני מדבר על שני דברים. ברמה האחת, זהות קולקטיבית היא בו-זמנית מה ששותף לכולנו. ברמה האחרת, תחושת הזיכרון, תחושה שקיימת אצל קבוצה, מייצרת גם תחושה של המשכיות בזמן - כי מדובר פה בקבוצה שיש לה קיום בזמן. גם זה פרדוקס בסיסי של החיים: איך דבר שמשנתה כל הזמן עדיין נשאר הוא עצמו; איך זה שאני נשאר אותו הדבר אף על פי שאני משנתה כל הזמן. זו גם בעיה של הזיכרון האישי, שהוא חיוני לזהות "האני".

בלי זיכרון אין לי זהות. אם אינני זוכר - אינני קיים. אנחנו זוכרים משמע אנחנו קיימים, בזמן, בהיסטוריה. עמלק? מי זה עמלק? אנחנו זוכרים אותו. אנחנו התחלנו שם, ואנחנו זוכרים עכשיו, ויש פה רציפות והמשכיות של זיכרון, וכל הדברים האלה יחד הם שמייצרים את הזהות הקולקטיבית שלנו, את תחושת האני הקיבוצי ההכרחית לתחושת הגורל המשותף. כי גם זה חלק מכוחם של זהות קולקטיבית וזיכרון קולקטיבי: תחושה של גורל משותף.

ומבחינה זו הזיכרון הקולקטיבי של חברה, של קבוצה, של קהילה, הוא הדבר הדמוקרטי ביותר שקיים. כי כולנו שותפים מלאים ושווים בזיכרון הזה. זה משותף לכולנו. כולנו יצאנו ממצרים, וכולנו היינו במעמד הר סיני, ובסופו של דבר כולנו היינו חלק ממשפחת השכול, אף על פי שכולנו יודעים עכשיו ופה שאנחנו לא בדיוק כאלה. כי יש משפחת שכול אמיתית, וישנם כל אלה שמצטרפים לחוויית השכול בזמנים קצובים ובהזדמנויות ספציפיות. אז דיברתי פה על המשמעויות הכבדות יותר של הזמן, של ההיסטוריה, ועל הממדים הגדולים, הטרנסצנדנטליים (העל-טבעיים),

של הזיכרון. ובה בעת חשוב להבין שתרבות הזיכרון וההנצחה שלנו היא גם חלק מהזהות התרבותית של ישראל, של המהפכה העברית והישראלית, של הקיום החדש שבנינו כאן. זה יישמע מעט מרחיק לכת, אבל אני חושב שתרבות הזיכרון היא אחד ההישגים הכי בולטים של התרבות העברית המתחדשת בארץ ישראל.

שכול, זיכרון ומחירה של זהות ישראלית – מחשבות על הפרטי ועל הלאומי בעבודותי האישיות / מירב רהט

מתוקף מעמדי כאלמנת צה"ל, מצאתי את עצמי נעה לאורך השנים בין הצורך לתפקד על פי ציפיות החברה (והרי זהו "תפקיד ציבורי") ובין הרצון לבעוט ולא "לשחק את המשחק".

תרבות ההנצחה הישראלית נועדה לפאר ולהאדיר את האנשים שהקריבו את עצמם למען המדינה. העבודות שלי עושות שימוש באותם מוטיבים מקובלים על מנת להציג את הצד השני - המחיר הכואב של ההקרבה הזאת. העיסוק שלי אינו נובע מהתרסה פוליטית חברתית, אלא מצורך אישי לדבר על הזהות שנכפתה עליי ועל השלכותיה.

בתחילה עסקתי בהנצחה ובזיכרון בעיקר בתוך הדפוסים המוכרים והמקובלים של תרבות השכול - נטיעת חורשה והדפסת ספר זיכרון. עם זאת, כבר בתהליך העבודה על ספר הזיכרון בחרתי לצאת מהמודל הקלאסי ("חברים מספרים עלי") ולהוציא ספר אמנות המציג צילומים של עבודותיו של יותם, שהיה נגר אמן, על רקע נופי הארץ. פרויקט זה צמח מתוך הצורך להנציח את דמותו של יותם באופן ייחודי ושלא במסגרת התבניות הסטנדרטיות. הבחירות שלנו - האתרים המופיעים בספר, ההעמדה של התצלומים והסיפור שאנו מספרים - הן אישיות.

הוצאת הספר לאור ונטיעת היער לזכרו הינן פעולות של הנצחת המת בתוך תרבות ההנצחה המקובלת (גם אם בצורה ייחודית), ואילו העבודות... אינן מנציחות את יותם, אלא את העדרו - את החלל שנשאר אחריו ואת ההשלכות של אי - נוכחותו. אחד התצלומים מהתערוכה מייצג ומנציח את הריק ואת הכאב שנגזר מהזהות שנכפתה עליי כאלמנת צה"ל, על כל המשמעויות המורכבות של "התפקיד". השוואה זו מציגה באופן ברור את הפערים בין שתי נקודות מבט:

הסמלים הלאומיים - זיכרון החייל שהקריב את חייו למען המדינה ו"גבורת" משפחתו (משפחת השכול) העומדת איתנה, מול המציאות הפרטית היומיומית: מציאות של כאב שבה הנעדר לעולם יהיה נוכח ואוהביו לעולם ינועו בין תעתועים.